

ԴՐՈՇՆԿ

Հ.Յ.Գ. ԲՈՒՐՈՅԻ
ՊԵՐՍՈՆԱԼ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս Ի Տ Ա Ս Ն Ե Ր Ե Բ

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ի

Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ե Ի Կ Ո Տ Ո Ր Ա Մ Ի

Տ Ա Ր Ե Դ Ա Ր Ջ Ը

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ց Ո Ւ Վ Ի Ր Ա Ռ Ո Ր Ե Ա Լ Ն Ե Ր

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ց Ո Ւ Վ Ի Ժ Ա Կ Ը

Սասուն գաւառի Սէմալ գիւղացի տան անձէ բաղկացած ընտանիք մը էինք, քիւրտերու հետ պա-

տերազմ ըրինք մեր ինչքը և կեանքը պաշտպանելու համար. իսկ երբ զօրքն միացաւ քիւրտերու հետ, մենք փախանք. ես հօրս հետ էի, հայրս անօթութենէն չը կրցաւ փախչել, իսկ ես մտայ անտառի մէջ և ուշա-

գնաց եղայ. զօրքերը հայրս բռնեցին և թրով զարկին փորը դուրս թափեցին՝ մէջը վառօթ լեցունելով, այրեցին, վերջէն ուրիշներու հետ գնացի, հօրս մնացած փրշրանքները և ոսկորները թաղեցի:

Մնացած ինն անձիւքս 40 օր շարունակ անօթի քարերու և խիտ անտառներու մէջ մնացինք, խոտ կերանք, մինչև որ պողաքող ձայները դագրեցան, որ այլ ևս զմեզ չէին հալածեր, իջանք մեր տեղերէն, Մուշ եկանք. հիւքիմաթը զմեզ զովեց Մշոյ դաշտի Խիյպեան գիւղը, պնտեղ փլած տան մէջ ձմեռը խիստ դառն նեղութիւններ կրեցինք, կերածներս կրկնը էր, առանց կերակուրի, ցրտէն և անօթութենէն հիւանդացանք, երկու աղջիկ և տղայ մը մեզմէ մեռաւ և այժմ մնացած 6 անձիւքս, մերկ և անօթի՝ կը թափառինք գիւղէց գիւղ կմախք դարձած:

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Յուլիս ամսւայ վերջէն սկսեալ մինչ սեպտ. սկիզբը տաճկական զօրքն և աշիրաթ քիւրտեր սկսան անխնայ սրով և հրով կոտորել զհայեր:

Նախ մինչդեռ Շէնըք և Սէմալ գիւղացիք իրենց ոչխարներ և տաւարներ ամարանոց՝ լեռը հանած կարածցնէին, Մուշ բնակող վալըքանցի քիւրտեր, որ ասոնք ալ ամարանոց ելած էին, յարձակեցան Շէնըք հայ գիւղի ոչխարաց վրայ և յափշտակեցին, որ հայ հովիւներ դիմադրելով և ետևնին ընկնելով, ոչխարներ յետ առին և երկու կողմէն ալ վերաւորւածներ եղան:

Երկրորդ օր պաքրանցի քիւրտեր յարձակեցան Շէնըքու և Սէմալ գիւղօրէից վրայ ու սկսան կողոպտել ինչ և անասուններ. ասոնց ալ հայեր դիմադրելով, գրեթէ յետս դարձուցին, և քիւրտեր փախչելով օսմանեան բանակին կը դիմեն, որ հայոց գիւղերուն մօտ էր. ողորմելի հայեր կարծելով, թէ օսմանեան զօրքը արդարութիւն ի գործ դնելով, պիտի օգնէր հայոց, սակայն ի զուր: Յայնժամ օսմանեան բանակի զօրքը միանալով քրդաց հետ, սկսան յարձակիլ հայոց վրայ և անխնայ կոտորել արքը, կանայքը և մանկունքը: Նոյն օր սկսան տանց միջի ամբողջ եղածներ կողոպտել և երկու գիւղն ալ կրակով վառել, անասուններ տանել, երկու գիւղի եկեղեցիներու մէջ հայ կանայք լեցունել և պղծել և ապա սպանել և անոնց որովայնի միջի եղած մանուկներ հրացանի սիւնկիով հանել և սպանել, նմանապէս անկարող ծերեր և զբա-

րոցի աշակերտներ բռնելով, վառւած կրակի մէջ լեցունել. իսկ մէկ մասն ալ փախչելով, ոմանք քարալէժ և ջուրերու մէջ ինկան մեռան. և շատերն ալ զօրքերու հրացաններով սպանեցան. վերջապէս լեռներ ու ձորեր դիակներով լեցւեցան, ոմանք ալ շնչասպառ հագիւ թէ անկան անտառներու և քարերու այրերու մէջ ազատեցան:

Ուստի ասոնցմէ երկու անձիւք բռնելով, տարին օսմ. բանակի զօրապետին, որ զօրապետն երգմամբ յուսադրեց յիշեալ երկու անձիւքը, թէ գնացէք, ձեր մընացեալ ազատւած հայեր բերէք, թող հպատակին. և ազատին: Սոյն երկու հայ անձիւք՝ իշնելով լեռներ և ձորեր շրջելով, գտան Տէր-Յովհաննէս բահանայն և քանի մը հարիւր անձիւք, որք սովէն և անօթութենէն ուշաթափ եղած էին, համոզեցան. և Տէր-Յովհաննէսի հետ բանակը երթալով, անձնատուր եղան: Եւ երբ բազմութեամբ բանակը հասան, սպարապետ հրամայեց կապել կապանք և ոմանց ձեռք բրիչ տալով՝ խոր հորեր փորել: Տէր-Յովհաննէսի աչքեր սրածայր դանակով կը հանին և ապա կը գլխատին. նմանապէս բոլոր կապեալներ հրացանի սիւնկիով սպանել, հորի մէջ լեցնել և ձորակի ջուրի հետ նետել և շատերն ալ կտրատել, շուներու առաջ լեցունել և գազանաց ու թռչնոց կերակուր ընել և այլն:

Եւ ապա յարձակեցան Վելիկուզանայ և 48 գիւղերու վրայ մինչև ի Դալվորիկ գաւառը, բոլոր գիւղերը կրակով վառեցին, որոց մէջ թէ եկեղեցի քանդեցին, մեծաւ մասամբ, 6 գիւղի դպրոցները այրելէն զկնի աշակերտներ և վարժապետներ ալ սպանեցին և ցիր ու ցան ըրին: Յիշեալ գիւղերու ժողովրդոց թիւ 36,000 կը հասնի, յորոնցմէ հազիւ թէ 2000 փախստական ազատեցան և այսօր դաշտիս Մշոյ գիւղօրէից մէջ և լեռներ կը թափառին. և շատերն ալ մերկանդամ և անօթի կը մեռնին, ուստի թէ ապրողներուն և թէ մեռնողներու թիւը յականէ յանուանէ տալ առ այժմ չի գիտցւիր:

Յուցակ աւրած գիւղերու.

1 Սլիանցիք	25 տուն
2 Սլոչիկ	7 "
3 Դուշաօք	12 "
4 Շէնըք գիւղ	40 ,, 2 եկեղեցի, 1 դպրոց
5 Մզիեսորիփ	15 "
6 Դափէ	10 "
7 Վլընկիման	20 "
8 Պապձանց	8 "
9 Սէմալ գիւղ	50 ,, 1 եկեղեցի, 1 դպրոց

10 Միւս դաշտօք	8	»
11 Պլոյարտեր	10	»
12 Պօնկէ	20	»
13 ԿըռէՏըսար	10	»
14 Մերկիր	8	»
15 Խոշոք	12	»
16 Կէլիկուզան գիւղ	80	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
17 Կլիսան	8	»
18 Հիւսկնցիք	30	»
19 Մխիթար	15	»
20 Խարիպշան	13	»
21 Խտան	20	»
22 Երկու աղբի	60	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
23 Թխիկ	7	»
24 Կըղէուըշ	4	»
25 2 Հիւթինք	70	» 2 եկեղեցի
26 Նոնոց		
27 Դալվորիկ գիւղ	60	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
28 Զորեր	15	»
29 Սպահանք գիւղ	50	» 1 եկեղեցի
30 Հարթք	45	»
31 Հոսնուտ	15	»
32 Փուրխ գիւղ	50	» 1 եկեղեցի
33 ԽըՆՏուխտ	40	»
34 Տըվալինք	40	» 1 եկեղեցի
35 Հըլօղինք	50	»
36 Եղկարտ	30	»
37 Մերկիր	25	»
38 Հըրթիսոյ	35	» 1 եկեղեցի
39 Քօրախոյ	40	»
40 Հուամանք	15	»
41 Մըզօայ	35	»
42 Իշխանձոր	40	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
43 Խըզըկու արտեր	45	»
44-45 Սևիթ և Կոանոս	65	» 1 եկեղեցի
46 Ընկուզնակ	50	» 1 եկեղեցի
47 Խաչուկներ	20	»
48 Արտկոնք	40	»

Մ Ի Տ Ա Ր Ի Է

Աւղիլ մի տարի է, երբ քաջարի սասունցին կրկին պարզեց յեղափոխական դրօշակը, երբ Սասունը, ամբողջ Սասունը, գրեթէ անպատրաստ, կուրի դաշտ դուրս եկաւ իր դիմացն ունենալով հազարներից բաղկացած

կանոնաւոր հետևակ և հեծեալ զօրք, թնդանօթներ և քրդեր տասնեակ հազարներով:

Այո՛, ճիշտ մի տարի է, երբ անվեհեր Սասունը թէ՛ և՛ շրջապատուած չորս կողմից թնդանօթներով, կարկտահար էր լինում ուումըներով և գնդակներով, բայց և այնպէս կարողացաւ յետ մղել մի ահագին բանակ, հարուածել, մեծ կորուսաներ հասցնել նրան: Ամբողջ 18 երկար ու ձիգ օրեր՝ Յուլիսի 27-ից մինչև Օգոստոսի 13-ը սասունցիք՝ միացած, առիւծ կորած, հարուած հարուածի հետևից տալով, թոյլ չտուին թշնամուն մուտք գործել երկրի ներսը: Թշնամին շփոթուած, ապշած, իրարանցման մէջ է. քիւրդերը փախչում են, զօրքը թընդանօթներով նրանց յետ է մղում դէպի պատերազմ... 18 օր Սասունը յաղթուածին յաղթուածեան հետևից է տանում, կոտորած կոտորածի հետևից հասցնում, սուսն և ութ օր անընդհատ:

Զօրքերի հրամանատար նենգամիտ փաշան մի ուրիշ միջոցի է դիմում. դադարեցնելով կուրը, նա բանակցութեան է հրաւիրում սասունցիներին: Հացի, ռազմամթերքի պակասութիւնը, կատարեալ բացակայութիւնը հարկադրում է մեր քաջերին ընդունել այդ առաջարկութիւնը: Հարկաւոր է լինում պատգամաւորներ ուղարկել. ընտրում են 184 ներկայացուցիչ: Մինչ այս մինչ այն յանկարծ թշնամին ներս է խուժում անառիկ երկիրը: Սասունցիք միայն այժմ են նկատում իրենց գործած սխալը, բայց արդէն ուշ էր:

«Յուսահատ և ահեղ կուր կը ծագի, դաշոյններով, սրերով և նաջախներով, կուրծք առ կուրծք: Եւ եւանանման դիակներով կը ծածկուի դաշտը: Կը տեսնենք Գըրբօսն ծերունի մը, որ թևերը քաշած, դամասպիեան ահեղ խենջարն ի ձեռին իրարու հետ դիակներ կսփռէ և անընդհատ կառաջանայ. անոր ետևէն կներթայ իւր որդին, գայթելով դիակաց մէջ և աղաղակելով. «Հայր, հայր, քաջազունք այսպէս կոստնուն դիակաց վրայէն»: Անոնցմէ ոչ մի չի ձերբակալուիր, ոչ ոք կուէն խոյս չի տար, այլ ամենքը կընդունեն նահատակի պսակը՝ արեամբ ներկուած, եռապատիկ թըշնամիներու հոգիներ իջեցնելով ի թափս դժոխոց»:

Սկսում է կոտորածը, տամարդի կոտորածը: Բայց սասունցիք յետ չեն նահանջում, այր և կին աներկիւղ դիմում են կոտորած: Կանայք կուում են քարերով և խենջարներով: Գազան զինւորները մորթում են անմեղ մանուկներին, դիակները ձօձում սւիների վրայ: Թընդանօթների պայթումը, երեսանների ճիչ, աղաղակը դըղըգացնում են ամբողջ երկիրը: Շփոթ, իրարանցում, կատարեալ դժոխք: Մի տեղ անասելի չարչարանք, տանջանքներ են կատարում զինւորները, մի այլ տեղ

կանայք ժայռերից իրենք իրենց անդունդն են նետում, որ չընկնեն բիրտ զինւորների ձեռքը, որ չանպատեն իրենց անարատութիւնը:

Ամբողջ 10 օր՝ Օգոստոսի 15-24-ը տեւում է այս կոտորածը: Ատորում են անխտիր բոլորին, գազանային տանջանքներ, շիկացած երկաթի կաթսաներ, ցցեր... Ո՛ր մէկը յիշենք, երևակայել հարկաւոր է այն սարսափների տեսարանը...

Ճիշտ մի տարի է անցել այդ ժամանակից:

Ի՞նչ եղաւ այս մի տարւայ ընթացքում:

Երբ այդ գազանութիւնների լուրը յայտնի եղաւ Եւրոպայում, մամուլի լաւագոյն մասը միաձայն բողոքեց սուլթանի կառավարութեան դէմ: Աերջինս սկսեց հերքել իրողութիւնը, յեղաշրջել փաստերը: Մամուլը զայրացած պահանջեց եւրոպական պետութիւններից միջամտել: Նրանք հասարակութեան և մամուլի միահամուռ պահանջների ճնշման տակ միջամտեցին և... ուղարկեցին կոտորածի տեղը մի քննիչ յանձնաժողով: Մամուլը, անկաշառ մամուլը դրանով չբւռնականացաւ, սեփական թղթակիցներ ուղարկեց երկրի խորքերը: Այդ անձուրաց մարդիկ վտանգի ենթարկելով իրենց կեանքը, մրտան Տաճկահայաստան, իրենց ընդարձակ յօդւածներով երևան հանեցին սուլթանի կառավարութեան ձեռքով կատարած և կատարող քստմենլի գործերը: Քաղաքակրթւած երկիրների հասարակութիւնը ապշում, զայրանում է: Մխտնգներ են տեղի ունենում: Անգլիայում և Ամերիկայում: Պետութիւնները կազմում են րէֆորմների մի ինչ որ ծրագիր, որը տաճիկ կառավարութիւնը մինչև օրս չի կամենում նոյն իսկ լոկ խօսքով ընդունել...

Դիպլոմատիայից օգնութիւն սպասող հայերի յոյսերը ի դերեւ անցան:

Իսկ մինչ այդ ապստամբւած ժողովրդին մի այլ չարիք է վերահասնում. դա սողն է: Ոմանք գաղթում են զանազան երկիրներ, մնացածներից սողն է զոհեր տանում: Եւ այսօր շատ շատերը՝ կմախք դարձած, տեղերում են Տարօնում և Աարին, օգնութիւն հայցում իրենց թշւառ եղբայրներից:

Ճիշտ մի տարի է անցել մեր յեղափոխական պատմութեան այդ նշանաւոր մօմենտից: Ետոյ: Բայց յուսահատական չէ նա՛ այս ժամանակամիջոցը: Ճիշտ է, մեծ զոհեր տւինք, հագին, անփոխարինելի կորուստներ ունեցանք, բայց Սասունի ապստամբութիւնը մեզ համար մի նոր դարագլուխ է բանում: Նա ահագին զարկ տւեց յեղափոխական գործին, սթափեցրեց ամբողջ ժողովուրդը, էլիքտրականացրեց նրա բոլոր դասերը, նորից, բայց աւելի ուժեղ, կենդանի, չտեսնւած շարժում առաջ

բերաւ: Օր օրի վրայ աւելանում են յեղափոխական կօմիտէները, սփռւում բուն երկրի զանազան անկիւնները. կազմւում են նոր և նոր հայդուկային խմբեր, զէնքեր տեղափոխում, ընդհարումներ, հրոսակային ծակատամարտներ զօրքի և քրդերի հետ, ժողովուրդային ցոյցեր, նշանաւոր մատնիչների, ոստիկանների սպանութիւններ յեղափոխական տերրորիստների ձեռքով...

Այո, Սասունի ապստամբութիւնը և կոտորածը զարթեցրին ամբողջ ժողովուրդը դարւոր թմրութիւնից: Ուիւր սկսւած է և նրա յաջող ելքը մեր իւրաքանչիւրիցն է կախւած: Հեռի մեզանից դիպլոմատիան մենք նրանից սպասելիք չունինք. մեր յոյսը մեր բազմակների վրայ դնենք և կուենք:

Կուենք յանուն դարերով հարստահարւած ժողովրդի:

Կուենք յանուն Սասունի անմահ հերոսների:

Կուենք՝ ցցերի վրայ հանած անմեղ մանկանցը վրէժխնդիր լինելու:

Կուենք բռնաբարւած, ապա բարբարոսաբար նահատակւած մեր մայրերի, մեր քոյրերի ոտնակոխ արած պատւի համար:

Կուենք ստրկական շղթաներով կաշկանդւած, սուլթանի լծի տակ հեծող ժողովրդի ազատութեան համար:

Կուենք, կուենք մինչև մեր վերջին շունչը:

Կամ մահ, կամ ազատութիւն:

Ա Ջ Ա Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Կ Ա Մ Մ Ա Հ

Այս է բոլոր յեղափոխականների դէպիվը, այս է և մերը, ազատութիւն կամ մահ, այս է միակ պատուաւոր կեանքը և այս ենք մենք պահանջում:

Մենք պահանջում ենք տիրող բռնակալութեան ողնչացումն և մեր մարդկային իրաւունքների յաղթանակը. և դրա համար մենք կոււում ենք, դրա համար հայ ժողովուրդը սկսել է արիւն թափել իւր հայրենիքը ներկել իւր որդկերանց արիւնով:

Հայ ժողովուրդը դարեր է, որ շլինքը ծռած փշոռը ապականող, մեռցնող բռնակալի լծի տակ, տանում է դժոխային կեանք. դարեր է, որ նա զրկւել է իւր մարդկային իրաւունքներից և ծառայում է իբրև մի բռնակիր անասուն, դարեր է, որ նրան կեղեքում, անպատուում, սպանում են, դարեր է, որ նրան

ոտի տակ տւած կոխկրուտում են և ենթարկում լինը ու լպիրը կոպտութիւնների: Ծաղօի ու ամեն տեսակ տանջանքների: Այլ ևս ոչինչ չէ մնացել նրա համար մարտը, սուրբ և անարատ, — նրա բոլոր զգացմունքները բռնաբարւած, ոտի տակ են տւած, նա ստորացրւած է բարոյապէս: Իւր ամբողջ էութեամբ, իւր արտաքին ու ներքին աշխարհով նա չի պատկանում իրեն, այլ անամօթ, անպատկառ բռնակալին:

Այո, հայ ժողովուրդը իւր էութեամբ բռնաւորի սեփականութիւնն է, և նա դեռ ապրում է, տանում է այդ կեանքը: Ապրել բռնաբարւելու համար, ապրել տանջւելու ու անպատկելու համար, ապրել ստրկական շղթաների մէջ խեղտւելու համար. ամօթ է:

Ո՛չ, հայ ժողովուրդ, ո՛չ, բաւական է ժամ է սթափւելու, ժամ է շարտելու ստրկական լուծը և փշոելու բռնակալի շղթան:

Ազատութիւն կամ մահ, այս են պահանջում քո մարտիրոսները, քո ազատութեան համար նահատակւած հերոսները. այս է պահանջում և հերոս Սասունի հերոս որդիքը, նրա հազարաւոր նահատակների արիւնը՝ որոնք զոհւեցին դրա համար, այս է պահանջում աւերակ դարձած և արիւնով ներկւած Սասունը:

Ահա լրանում է միամեակը այն սարսափելի տրամարդ կոտորածի, որ տեղի ունեցաւ անցեալ տարի Սասունում: Այս ամիսներումն էր, որ Սասունը խեղտւած էր հրացանների ու թնդանութների մի մէջ, այս օրերումն էր, որ Սասունի կանաչ ու ծաղկաւէտ բնութիւնը ներկւել էր իւր քաջ զաւակների արիւնով, այս ժամանակամիջոցումն էր, որ թշնամին սրի ու հուրի էր բռնել ամբողջ Սասունը — այրում, կոտորում էր... և հպարտ ու հսկայ Սասունը ընկաւ... ու որբացաւ իւր սիրասուն զաւակներից:

Ու ամբողջ մի տարի է անցել այդ օրւանից և մենք չենք սրբել այդ արատը, մենք դեռ վրէժխնդիր չենք եղել: Մենք արտայայտել ենք մեր զայրոյթը, մենք ցոյց ենք տւել թշնամուն մի քանի դործողութիւններով, որ մենք շարունակում ենք կռիւլը, որ մենք զինաթափ չենք եղել և չենք լինիլ. բայց այդ չէ:

Այդ արատը կը սրբւի այն ժամանակ երբ ջարդւած, փշուած կը լինին թշնամու ստրկական շղթաները երբ նա դուրս քշւած կը լինի մեր հայրենիքից և երբ Սասունի արիւնոտ լեռների վրայ կը ծածանի ազատութեան դրօշակը:

Մինչդեռ չկայ այդ մինչդեռ Սասունը մնում է աւերակ, որդիկը ցիր ու ցան և Հայաստանի հողի վրայ թագաւորում է սուլթանական բռնակալ կառավարու-

թիւնը, այդ արատը կը մնայ և մենք միայն արժանի կը լինինք ազգերի արհամարանքին ու զղւանքին...

Իսկ այդ արատը կարելի է սրբել, այս նշանաւոր տարեդարձին դարձեալ կրկիննք, միմեայն յեղափոխութիւնով:

Հայ ժողովուրդ, յեղափոխութիւնն է միակ ճանապարհը քո ազատութեան, յեղափոխութիւնն է, որ քեզ կը տայ քո բաղձածը՝ ազատ երկիր, ազատ մարդ:

Համոզիր դրանում, համոզիր, որ մինչև աւերումների չենթարկես թշնամու հիմնարկութիւնները, մինչև տերրօրի չենթարկես նրա ամեն տեսակ պաշտօնեաները ու ամեն տեսակ կեղեքիչները, մինչև արիւն չհոսցնես, չկայ փրկութիւն...

Յոյսդ մի դնիր շահասէր դիպլոմատների և ո՛չ էլ թթու պոռոտախօս ու պօլիտիկան ազգասէրների վրայ. յոյսդ դիր քեզ վրայ, քո բազումների վրայ:

Չե՞ք սուր յեղափոխականին, թիկնակից եղիր, ամուր սեղմիր, նրան և կռիւր կռիւր յանուն քո նահատակների, կռիւր յանուն ազատութեան:

Բա՛ւ համարիր դարերով կրածդ ստրկի կեանքը, բա՛ւ համարիր կոտորածը, անպատկութիւնը, կեղեքումը, թալանը, բռնաբարութիւնը, լլկումը...

Տանեակ տարիներ է, որ քո որդիկը բարձրացրել են յեղափոխական դրօշակը, մտիր այդ դրօշակի տակ, ամուր բունիր նրանից: դա է քեզ փրկողը. կուրծք տուր թշնամու գնդակի առաջ, թող արիւնդ հոսէ, այդ է քեզ փրկելու:

Թշնամու գնդակով վիրաւորւած և արիւնոտ կուրծքը է, որ կը պաշտպանէ քո պատիւը, դրանից հոսած արիւնը կը խեղտի թշնամուն և քեզ կը բերի կեանք, եթէ վերքը մահացո՛ւ է, դու կը մեռնիս, բայց պատւաւոր, հերոսական մահով պատիւ քեզ:

Ազատութիւն կամ մահ, կրկիննք այս արիւնոտ տարեդարձին և ոգևորւած տանեակ հազար մարտիրոսների հերոսական մահով, աւելի հաստատուն և վճռական քայլերով դնանք դէպի կռիւր, դիմենք դէպի մեր կէտնապատկը:

Կամ ապրինք իբրև ազատ մարդ, կամ մեռնինք հերոսական մահով:

«Ազատութիւն կամ մահ» — «հա՛ միակ ելքը, ահա՛ միակ պատւաւոր կեանքը:»

Գրեալ

Հ Ա Յ Ա Ս Ս Ա Ն Ե Ւ Շ Վ Է Յ Յ Ա Ր Ի Ա

(Մ Ն Շ Վ Է Յ Յ Ա Ր Ո Ւ Ն Ո Ւ Յ)

Հայեր,

Ձեզ եմ դիմում այս տողերով, որ ներած են մի տխուր և վշտալի տարեդարձի, տարեդարձ, որ լի է խրախուսանքով և վեհ, ազնիւ օրինակներով:

Մի տարի է, ճիշտ հենց այս օրերում, մի սարսափելի կուռով արիւնտուեց ձեր սիրուն երկիրը: Ձեր բարբարոս իշխողը՝ չբաւականանալով կեղեքել կողոպտել, բռնութեամբ խլել ձեր ունեցած-չունեցածը, ձեր արդար աշխատանքի պտուղը, ձեզ ձգեց անամօթ, ամարդի (lâche) մարդասպանների ճիրանները:

Դուք կուեցիք քաջութեամբ, բայց ընկճեցիք թըշնամու քանակութեան առջև: Թող այս անկումը ձեզ փշերու և վճատեցնելու փոխանակ, ձեզ ներշնչի նոր ոյժ, նոր եռանդ. յիշելով այն արիւնտ օրերի թշուաղ հետերին, երգեցէք վրէժիւնդ լինել երգեցէք, ինչպէս նրանք, կուել ցմահ ազատութեան սուրբ գործի համար:

Յիշեցէք, որ մեզնից դարեր առաջ, ինչպէս և հենց վերջերս՝ մեր օրերում, ուրիշ ժողովրդներ՝ նոյնպէս տանջւել, հեծել են: Ուժեղները միշտ հարստահարել են թոյլերին. բայց և նոյնպէս միշտ՝ թոյլերը կուել են ձեռք բերելու իրենց ազատութիւնը:

Շատ վաղուց է, մի երկրում, որ այժմ կոչում է Շվեյցարիա, որը այսօր քաղաքակրթած, ծաղկած է և որը մի ժամանակ վայրենի էր, ապրում էր աղքատ և սակաւթիւ ժողովուրդ, բայց լի արիւթեամբ և եռանդով: Ինչպէս դուք, նա էլ է եղել ճնշւած ուժեղ իշխող լծի տակ, որ և նրան հարստահարում էր. այս փոքրիկ ժողովուրդը, որ բաղկացած էր խեղճ լեռնականներից և պարզակեաց հովիւներից, հեծում էր այդ կապանքների տակ:

Մի քանի մարդ հաւաքւում են և հանդիսաւոր կերպով երդւում՝ տալ իրենց կեանքը իրենց անկասութեան համար: Այդ երդման լուրը կայծակի արագութեամբ տարածւեց սարից սար: Եւ հենց որ բոլորը առին այս լուրը, թողին իրենց ընտանիքը, սնորը, իրենց ունեցած-չունեցածը, խմբեցին միացած կուելու:

Այս մի բուռը մարդիկ միացած ամուր կապերով, ուժեղացած համերաշխութեամբ ու ընդհանուր հեծանքով աչքերը յառած իրենց սուրբ դէպիզին՝ — «Մէկը ամենի համար, ամենը մէկի», կուի դաշտը դուրս եկան՝

մէկը տասի դէմ, և բազմութիւ ընդհարումներից յետոյ, նրանք յաղթեցին ուժեղ և կարող թշնամուն:

Եռանդի ուժի, մանաւանդ տոկունութեան շնորհիւն է, որ նրանք կարողացան իրենց իրաւունքի յաղթանակը տանել. և նոյն տոկունութեան, համերաշխութեան շնորհիւն է, որ շվեյցարացիք կարողացել են պահպանել մեր ազատութիւնը, որը աւելի թանգ արժէ, քան մեր կեանքը և որը ձեռք է բերւած սուր ի ձեռին:

Հայեր, թող այս ևս օրինակ լինի, հետեւեցէք նըրանց եռանդին, եղէք միացած ինչպէս նրանք, մի՛ նահանջէք ոչ մի դժարութեան, խոչընդոտի առաջ և դուք կը յաղթէք:

Այդ յաղթութիւնը դուք ձեզ թանգ նստի, ինչ հոգ, համարձակ դիմեցէք ձեր կէտնպատակին:

Ձեր վիճակը ամին տեղ համակրութիւն է գրաւում, դուք ունէք բազմութիւ բարեկամներ, ձեզ հետ են նոյնպէս և նրանք, որոնք ատում են անամօթ հարստահարողին և սրանց թիւը մեծ է: Այն կողմից աչքեր են յառած Հայաստանի վրայ, ձեր բոլոր բարեկամները յոյս են դնում ձեզ վրայ, նրանց յոյսը ի դերը չհանէք:

Յիշեցէք ձեր քաջարի նախնիքը, որ ապրել են այդ հողի վրայ ազատ ու հպարտ և որի վրայ դուք այսօր ապրում էք կոր ի գլուխ. ասացէք քաջութեամբ ինքներդ ձեզ՝ որ նրանց որդիքը այլ ևս չեն կարող երկար ժամանակ մնալ ստրուկ և որ աւելի լաւ է մեռնել:

Ձեր առջևը դուք տեսնում էք դալկացած և արիւնտ դէմքերը Սասունի սուրբ մարտիրոսների, որ կոչում են՝ «եռանդ և վրէժ». լսեցէք նրանց և եղէք հաւատացած, որ անկումը յաղթութեան կը փոխւի:

Courage, Arméniens!

Ե Ր Կ Ո Ւ Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Ծագել է արիւն. ահա սեգ Տաւրոս՝ Իբրև փրկութեան նորագոյն փարոս, վաղորդեան լոյսի ճաճանչների տակ Պճնազարդւում է ուրախ, համարձակ: Եւ ի՞նչ թարմ իղձեր, ի՞նչ յոյս կենսաբեր Գիտեն աւետել շողողուն լանջեր... Այնտեղ չէ փայլում ոչ միայն, ոչ գութան, Ձէ հնչում դիւթիչ սրինգ հովական. Ազատ տաւրոսցին, լերան քաջ որդին Թողել է հանդը, հոգսը ապրուստին. Այրում են իւր տուն, այրւում է իւր դէպ

Բացած է գործի մի այլ ասպարէզ:
 Անմերձենալի ժայռերն անտառոտ
 Եւ կամ լեռնային ծերպերը թփոտ
 Չեն ահաբեկում վայրի եղջերուն,
 Չէ ոտնակոխում նախիրն երերուն.
 Մարդկային խմբեր են վխտում այնտեղ,
 Առած սուր-սուսեր և հրացան ահեղ:
 Սպառազինւած նրանք շարիշար
 Ծածկում են Անդոք՝ անառիկ մեծ սար.
 Ներկայ է այնտեղ և մանուկ, և ծեր,
 Պակաս չէ նաև սէմալցէ տէր-տէր.
 Նրա շրթունքի վրայ լուռ ու մունջ
 Շարժվում է ահա աղօթքի մրմունջ:
 Ապա լեռնցի կտրիճ՝ հայուհին,
 Օ՛ նա դաւաճան չէ՛ իւր օջախին,
 Անբաժան ընկեր է իւր ամուսնուն,
 Նա չի մոռանայ աննման Սասուն:
 Անդոքայ սարից Գըրգօն անձնէր
 Հայեացքն ուղղում է դէպ Փըռ-Փըռ քարեր,
 (Այնտեղ, ուր Մուրադ գտաւ անպատան,
 Վճռելով ցմահ մնալ անսասան),
 Ապա հոլանի բազուկը մեկնած՝
 Խրախոյս է կարդում նա ոգևորւած.
 «Մեծահոգութեամբ կուենք միշտ արթուն,
 Լինենք, ո՛վ քաջեր, անվախ աննկուն.
 Կամ կը վաստակենք ազնիւ յաղթանակ,
 Կամ կը պսակենք իբրև նահատակ»...
 Քարակոյտերով պարփակուած Շէնիկ
 Եւ անընկճելի գիւղը Գալուորիկ
 Յղում են իրար ջերմ սիրոյ բարև,
 Մաղթելով միմեանց նոր օր, նոր արև...
 Աթափուեց բնութիւն, սթափէ Տարօն,
 Կազմ ու պատրաստ է համազգային տօն.
 Վեհանձն աւիւնով վառւած սրտեր հաշտ
 Դիմում են դէպի կուէի, արեան դաշտ:
 Լսւում է ահա փողերի հնչիւն,
 Պատում է օդը սրերի շաչիւն.
 Սասունն անվեհեր, Սասուն միայնակ
 Տանում է մարտի յաղթական դրօշակ...

Խաւարեց արփին... և այժմ հէգ Տաւրոս,
 Աւաղ, չէ՛ այլ ևս փրկութեան փարոս.
 Մարող շողերի աղօտութեան մէջ
 Նա սուգ է կապում, անպատում, անչէջ:
 Ի՛նչ ճնշող մոքեր, ի՛նչ վիշտ մահաբեր
 Գիտեն պատճառել սգազգեաց լեռներ.
 Նրանց մույրոտ լանջերին փրօն
 Գերեզմանային պաշարել է քուն,
 Ուր չէ՛ փողփողում առկայծող լոյսը,
 Ուր փշուրում է կենսատու յոյսը...
 Այնտեղ կուսական խիտ մացառներում
 Անմահ տաւրոսցին էլ պահ չէ՛ դնում,
 Իւր շրջահայեաց աչքերովն անթարթ

Թշնամիներին հիւսելու թակարգ:
 Լեռնային հսկայ ծերպերը սուր-սուր
 Որք են մնացել, դարձել են թափուր...
 Բաղդով համակից երկու մեծ գիւղեր—
 Շէնիկ, Գալուորիկ տոկուն ամուլներ—
 Եղել են սրի և հրի ճարակ,
 Ընկել կործանել են հիմնայատակ:
 Չէ լսում այնտեղ կենդանի մի շունչ,
 Լուռ է ամեն ինչ, անձայն, անմունչ.
 Զոհւած դիակներն արիւնաթաթախ
 Կուտւել են չորս կողմ, անտէր և անթաղ...
 Միայն աւերակ զոյգին դէմ առ դէմ,
 Երբ կանգ է առնում լուսին թալկադէմ,
 Չէ զլանում այդ մեռեալ կոյտերին
 Իւր ցուրտ շողերից հանելու բաժին...
 Անդոք լեռների ցից ժայռերը մերկ
 Ծածկում է մի թաց սաւան կարմրաներկ,
 Թշուառ զոհերի արեանն է այդ ծոր,
 Որ ողողում է, թրջում սար ու ձոր.
 Եւ այդ արիւնով մորի թուրքն ու քուրդ
 Իրենց պիղծ կրքին տալիս են յագուրդ...
 Իւր ընկերներով Գըրգօն անարգել
 Շարունակում է թէև մարտնչել,
 Բայց փրկութեան յոյսն արդէն չքացաւ,
 Նա էլ կիսամեռ գետին փուռեցաւ...
 Մուսլուեց բնութիւն, մուսլուել է Մուշ,
 Պատել է նրան թանձրամած մշուշ:
 Սասունը սոված, Սասունն անպաշտպան
 Բաց թողեց ձեռքից դրօշակ յաղթական:
 Նա այժմ յուսահատ դէս ու դէն դարձած՝
 Աշաղակում է. «Տւեցէք ինձ ՀԱՅ...»

Մ. Կ Ն Ա Ր Կ Մ Ը
 Ս. Կ Ն Ա Ր Կ Մ Ը
 Ս. Կ Ն Ա Ր Կ Մ Ը

Ս. Կ Ն Ա Ր Կ Մ Ը

Պալքանեան ազգերու յեղափոխութեանց յաջող հետեւանքէն, հողային կորուստներէն վերջ, «Լեհափառ սուր թանր», այդչափ դառն փորձերէ վերջ, չէր կրնար տանիլ Հայկական շարժումն. այ բաւ էր իւր տուժածները, Կատարօրէն հետամուտ եղաւ իւր բոլոր կարողութիւնը ի գործ դնել այդ շարժումը արմատախիլ ընելու համար: Նախ ջանաց պալքանեան ազգերու դէմ իւր ըրած նոյն ճնշումները բանեցնել, խեղդելու համար Հայկական ընդվզումը. ձայն հանողներուն ըրաւ ամեն տեսակ բռնութիւն բանդարկեց, աքսորեց, անյուր տանջանքներու ենթարկեց եւ ի վերջոյ կախաղան բարձրացուց զանոնք, երբէք չուզելով հասկնալ, թէ այդ դժգոհութեան ոգևոյն յառաջ գալու պատճառը երկրի տնտեսական անտանելի ու անապահով վիճակն էր միայն: Ո՛չ, նա չի կրցաւ ու չուզեր հաւատալ թէ իւր կառավարչական կարգերը կըրնան պատճառ ըլլալ ժողովրդական ընդվզումի. ի՛նչպէս, ինք գիշեր ու ցորեկ աշխատի, տքնի իւր հպատակներուն կարելի եղածին չափ կը ջանիլ, բարեկեցիկ ընելու եւ դեռ այդ ապերախտները յանդգնէ՛ն զինք քննադատելու ու սիրող կարգերու յեղաշրջումը պահանջելու... Ժող.

ղովրդի երջանակաթեան, բարեկեցութեան համար գիշեր ու ցորեկ աշխատի, տքնի ա՛յնպիսի մէկը, որ իւր մարմնական ու հոգեկան ամողջ կեանքը նւիրած է իւր հարեւամտոցի չքնաղ հուրիներուն... Եւ այդպիսին հասկնայ ժողովրդի վիճակը—ի՛նչ դառն հեղեղութիւն:

Բայց եւ այնպէս նա քաջ հասկցաւ, թէ հայ ժողովրդի բողոքով ձայնը իւր դէմ ուղղւած է ու իրեն պիտի վնասէ, հետեւաբար եւ իւր հանգստութիւնը վրդովող այդ անախտո՞ժ, փոթորկալից ձայնը ուզեց մարել, խափանել իսպառ:

Ահա սուլթանի կառավարութիւնը նախ դժոխային բարբարոտութեանց ստակալի շարքով մը հալածեց յեղափոխականները, ի՛նչ հետեւանք տեսաւ ո՛րչափ որ իւր ոյժը աւելցուց հիմն ի վեր կործանելու Հայկական շարժման շէնքը, ա՛յնչտի աւելի մեծացաւ, ընդարձակեցաւ ատիկապահանջ ուրեմն, որ ասոր վախճանն ալ պիտի կրնայ ըլլալ պալքանեան ազգերու ապստամբութեանց հետեւանքին պէս... ասոնք ալ զինք պիտի անդամահատին. երբէ՛ք, բնաւ երբէ՛ք: Բռնապալը նախարարներուն հետ կը խորհրդակցի երկար ատեն եւ վերջապէս կը յղանան բնաջինջ ընել ամբողջ հայ ազգը թէ տնտեսական ճնշումով եւ թէ սուրով. («ալ ո՛վ պիտի մնայ ընդզոյր»), կը մտածէ արիւնարբու—հրէշ Համիդը: Այժմ կը մնայ միջոցի վրայ խորհիլ, ան ալ հեշտութեամբ դտան. եւ ի՛նչ արմատական միջոց—արիւնախում քուրդերը դինել ու ձգել հայերուն մէջ, տալով իրենց լիազօրութիւն ամեն միջոցների դիմելու, կը բաւէր, որ հոն հայ չթողուն: Սքանչելի եւ հանճարեղ յղայումս Անմիջապէս այդ հրաշալի գաղափարին գործարարութեան կը դիմեն: Քուրդերը կը զինւն սխտէմով, կը դուր անոնց մեծերուն փաշայութեան, զօրապետութեան աւտիճաններ, ընծաներ կը թափին անոնց բոլորտիքը, եւ ի մեծ ուրախութիւն Աւազակապետին, անոնց գլուխներուն կը մղրուէին իւր անւամբ: Քիւրդերը կը սկսին գործի. թալաններու, առեւանգումներու, սպանութիւններու եւ ի վերջոյ մեծ ու փոքր կոտորածներու ձայներ կը լսին ամեն կողմէ: Կը մնայ քուրդ չի գտնող տեղերու համար ալ պատշաճ անօրինութիւն մը ընել: Այդ աւելի դիւրին. կեղդոնէն հրաման կը տեղայ ամեն գաւառական անկիւններ որպէս զի թէ մասնակի կերպով իսլամ ամբողջ զրգուն եւ թէ մզկիթներէն պաշտօնապէս քարոզ կը խօսուի հաւատացեալ մուսուլմաններու, որպէս զի վերջիններս ալ սկսին «բնաջինջ ընելու» նպատակին ի նպաստ աշխատել: Մոլեռանդ հաւատացեալները կը բորբոքին կեաւուր հայերու դէմ. անոնց ըրած շահատակութեանց ձայներն ալ կը բարձրանան այն կողմերէն:

Այս ամենը աղէկ բայց անդին կառավարութեան աչքին փուշ մը կայ: Սասունի անառիկ լեռները կանգնած են իւր դէմ, որոնք բնաւ չեն ուզեր զինք լսել, տուրք տալ: Նա կը հաւատայ, որ սարերուն մէջ է Հայկական յեղափոխութեան օրրանը, հետեւաբար նախ պէտք է այդ լեռնակոտոր տապել: Հրաման հրամանի վրայ կը տեղայ թէ Գ. զօրաբանակին հրամանատար Զեքի փաշային, թէ Բաղչի կուսակալ Թահսին փաշային եւ թէ քուրդ պէյերու, որպէս զի ձեռնարկեն այդ մեծ գործին: Եւ կը ձեռնարկեն ու կը յաջողին: Սասուն արեան մէջ կը լողայ, գաղան բարբարոտութիւնը չի խնայեր ո՛չ մատղայ տղեկներու, ո՛չ կոյսերու, ո՛չ մայրերու եւ ո՛չ ծերերու ու պառւաններու: Բարբարոտական դարերը իրաւամբ կը նախանձին ներկայ դարավերջիկին դէմ:

Յաջող լուրը կայծակի արագութեամբ կեղդոն կը հասնի, Համիդի դէմքին վրայ դիւային գոհ ժպիտ մը կը փայլէ—Սասուն ոչնչացաւ, Որբանը կործանեցաւ...:

Բայց, իրօք, կը կարծես, ո՛վ վատափառ սուլթան, թէ յաջողեցար Սասունը կործանել. կը հաւատաս թէ այլ եւս Սասուն չկայ, չարաշար կը խաբւիս. մարդկային ձեռքով կառուցած շէնքեր միայն հիմնայատակ եղան, մարդու

յառաջ բերած սերնդէն մաս մը միայն անհետացաւ: Բայց այդ կործանւած տուները մարդկային նոյն ձեռքով մի՞թէ դարձեալ չպիտի վերաշինւին, մարդկային նոր սերունդները մի՞թէ չպիտի լեցնեն պակասած մասը: այո՛, ասոնք բոլորը պիտի կատարին հակառակ քո կատարութեանդ, լիշակերճիւրաց սուլթանն Ու մոլեգնէ՛ մանաւանդ, որ մեր սրտերը այժմ ցաւերու բողբոլին վարժւած ըլլալով, պիտի տոկան քու ամեն հրէշային բարբարոտութեանցդ, միշտ ամրապինդ պիտի մնան չգոհելով ո՛չ մէկ միտք ազատութեան վսեմ գաղափարի: Ու քու այժմու գոհունակ ժպիտը սարսափի պիտի փոխուի, երբ հայկական բուն ապստամբութիւնը, այսչափ նախաքայլերէ վերջ, պայթի ամենուտս. եւ հաւատա՛, ո՛վ ներոններու հրաշակերտ, թէ այդ որոտալից ժամը հեռու չէ...

Հայ եղբայրներ, ճանչնանք ներկայ ճգնաժամային բուստին անագին նշանակութիւնը, գիտնանք ուրեմն այս պատմական բուստին համապատասխան, նպատակայարմար ժամանցով սահեցնել: Ամենամեծ ոճիր մ'է այս եղական վայրկեանին ծալապատիկ նստիլը. ամօթ չէ՞ մեզ կասի այն պահուն, երբ արդէն տեսած ենք իւր բոլոր վսեմութեամբ մեր նպատակէտը: Թող ուրեմն ամեն հայ իւր օգնութեան բաժինը հատուցանէ իւր ազգին կամ կեանքով, կամ խօսքով եւ կամ դրամով, որոնք, երեքն ալ այժմու կարիքին ամենահարաժեշտ տարրերն են: Եւ իւր այդ պարտքը կատարելէն վերջ միայն թող ամեն ոք իւր խիղճը հանդարտած գտնէ. սպա թէ ոչ, թող գիտնայ թէ ապագայ սերունդին, որու փրկութիւնը մեր գործունէութիւնէն կախեալ է, անեղ ու անաչառ դատաստանին առջեւ անէ՞քի ու նախատինքի բաժին միայն պիտի ստանայ:

Օգնենք իրար, եղբայրներ, հասնենք ամեն տեղ: Մեր նպատակակէտին կարենալ հասնելու համար դեռ բաւական փուշեր կան կոխելիք, անվեհեր կերպով յարատուէինք մեր ուղին. մեր արած իրաքանչիւր քայլը թող աստիճան մը եւս աւելի ամրապնդէ մեր հոգին: Պարտաճանաչութեան վսեմ ոգով տոգորւած, առանց կասելու դիմենք դէպի մեր կէտնապատակին:

Յառաջ ուրեմն, եղբայրներ, միշտ յառաջ...

Համիդ Ղարաբաղեան (Զեքի)

Հ Ա Ն Ր Ա Մ Ա Ն Օ Թ Մ Ա Տ Ն Ի Չ Մ Ա Մ Բ Ի Է Ի
Չ Ա Ր Կ Ո Ի Մ Ը

Սօփիայից մեղ հերոագրում են.—

Օգոստոսի 3-ին (ն. տ.) գիշերը ժամը 2-ին Կ. Պոլսում դ ա շ ն ա կ ց ա կ ա ն Չ ա հ ա բ ե կ ի չ ն եր զարկեցին թատրոնից դուրս եկած ժամանակ նախկին յեղափոխական, նախկին վարդապետ, դաւաճան և հանրածանօթ մատնիչ Մ Ա Մ Բ Ի Է Ի Ն: Ա իրաւորւած է և մէկ ոստիկան: Ա հաբեկիչները ազատ են: Մանրամասնութիւնը նամակով:

Այս հնձագիրը, որ ստացանք ամսիս 6-ին (ն. տ.), անմիջապէս տպագրելով առանձին թերթիկները վրայ, յրժեցինք:

Դաշնակցութեան անձամտօթնեոց եմդրում է Թղթակցութեան եւ նւիրատուութեան համար դիմել:
L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.
Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան